

Memy jako narzędzie komunikacji. Geneza, historia i implikacje dla bibliotek

Słowa kluczowe: cyberkultura, biblioteki, Internet, memy, newsjacking, memejacking

Abstrakt: W artykule autor podejmuje tematykę memów z perspektywy różnych ujęć naukowych. Omawia ich charakterystykę, przybliża istniejące definicje memów oraz konteksty ich występowania. Ponadto nakreśla historyczny rys ich powstania i zmiany ewolucyjne dokonujące się w ich obrębie. Wskazuje również na protoplastów memów oraz przedstawia formułowanie się popularniejszych stałych ich formatów. Wszystko to czyni w nawiązaniu do działalności marketingowej bibliotek, które to instytucje memy zaczynają wykorzystywać jako swoiste narzędzie komunikacji i promocji.

Keywords: cyberculture, libraries, Internet, memes, newsjacking, memejacking

Abstract: The article addresses the topic of memes from the perspective of various academic approaches. It discusses their characteristics, presents existing definitions, and explores the contexts in which memes appear. Additionally, it outlines the historical origins of memes and the evolutionary changes they have undergone. The author also identifies the precursors of memes and describes the development of their most popular standardized formats. All of this is examined in relation to the marketing activities of libraries, which have begun to adopt memes as a distinct tool for communication and promotion.

Mem – rozważania definicyjne

Terminu *mem* użył po raz pierwszy Richard Dawkins w swojej książce *Samolubny gen* z 1976 r. Autor za pomocą tego neologizmu zidentyfikował przykład replikatora¹ innego niż gen. Jak pisał: „dla nowego replikatora potrzebujemy nazwy, która zawierałaby pojęcie jednostki przekazu kulturowego czy też jednostki naśladownictwa. Pasowałoby tu słowo *mimem*, gdyż wywodzi się z odpowiedniego greckiego rdzenia. Mnie jednak potrzebne jest słowo jednosylabowe, które choć trochę przypominałoby słowo *gen*. Mam nadzieję, że moi przyjaciele, którym bliska jest kultura klasyczna, wybaczą mi, jeśli słowo *mimem* skróć do

¹ Samopowielająca się struktura, dążąca do osiągnięcia jak największej liczby własnych kopii. Szerzej zob. *Replikator* [35].

słowa *mem*. Jeśli potrzebne byłoby jakieś dodatkowe uzasadnienie, słowo to można również uważać za spokrewnione z angielskim słowem *memory* (pamięć) lub francuskim *merne* (taki sam)” [8].

W ten sposób Dawkins zdefiniował *mem* jako „jednostkę informacji kulturowej” lub jednostkę imitacji i replikacji [24, s. 134]. W późniejszym okresie Dawkins zaproponował, aby uznać memy za fizycznie osadzone w mózgu i wspierał badania Susan Jane Blackmore (opisane w książce *Maszyna memowa* z 1999 r.), mające na celu stworzenie teorii naukowej memów, prognoz i zaplecza empirycznego. Od lat 70. XX w. powstało wiele opracowań, których autorzy próbowali rozstrzygnąć, na czym polega fenomen mema i co stanowi o jego istocie w stechniczowanym świecie. W latach 90. XX w. powstała nawet specjalna nauka zajmująca się badaniem koncepcji i transmisji memów w modelu ewolucyjnym – memetyka [28].

Na polskim gruncie problemem zdefiniowania *mema* zajęła się m.in. Katarzyna Marak w artykule *Mem internetowy. Informacja i transformacja w sieci* [24]. Powołując się na publikację swojego poprzednika wskazała, że to dzięki memom rozprzestrzeniają się symbole i zwyczaje, wierzenia i koncepty. Jak słusznie zauważyła, „przykładami memów są melodie, idee, obiegowe zwroty, fasony ubrań, sposoby lepienia garnków lub budowania łuków. Tak jak geny rozprzestrzeniają się w puli genowej, przeskakując z ciała do ciała za pośrednictwem plemników lub jaj, tak memy propagują się w puli memów, przeskakując z jednego mózgu do drugiego w procesie szeroko rozumianego naśladownictwa. Jeśli naukowiec przeczyta lub usłyszy jakiś dobry pomysł, przekazuje go kolegom i studentom. Wspomina o nim w artykułach i na wykładach” [8, s. 146].

Analizując słowa badaczki, można pokusić się o stwierdzenie, że sam mem jest niematerialny, ale wyraża się w postaci materialnej poprzez obiekty lub zachowania. Idea jest zmaterializowana poprzez tekst, w którym została zapisana, fason ubrania w samym ubraniu czy sposób lepienia garnka w samym garnku. Mem to „mechanizm przepływu i przekazu informacji” [24, s. 134]. Samo słowo *mem* jest autologiczne w swojej naturze, ponieważ opisuje samo siebie, więc jest memem w samym sobie [28]. Takie stanowisko zdaje się potwierdzać psycholog Nicholas Keynes Humphrey, który sugeruje, by „memy traktować jako struktury żywe nie tylko w sensie metaforycznym, ale i dosłownym” [8, s. 146].

Charakterystyka memu Dawkinsa sprawiła, że pojęcie *memu* zostało zaadaptowane także na potrzeby memów internetowych. Jak pisze wspomniana już Katarzyna Marak, „pojęcie memu zyskało zarówno na popularności, jak i na aktualności wraz z rozwojem i upowszechnieniem Internetu. Internet jest integralną częścią naszego życia [...]. Internet łączy użytkowników w liczbie dotąd niespotykanej na skalę wcześniej niemożliwą do wyobrażenia, a jego wpływ nie ogranicza się jedynie do liczby osób, które mogą z niego korzystać, lecz do samej jakości obsługi. Nic zatem dziwnego w tym, że mem istniejący w Internecie jest równie specyficzny jak środowisko, w którym egzystuje” [24, s. 134].

Badaczka zauważyła jednak, że mimo ogromnej ilości źródeł na temat memów internetowych oraz ich obecności w życiu codziennym, brakuje właściwej definicji tego zjawiska [24, s. 133]. W tej kwestii zgadza się z poglądami Patricka Davisona, który twierdził, że: „choć napisano już całe książki o memach, współczesnym memom internetowym brak

nawet trafnej definicji. Wiele źródeł sieciowych (takich jak *Wikipedia*, *Urban Dictionary*, *Know Your Meme* czy *Encyclopedia Dramatica*) opisuje memy internetowe tak jak postrzegają je użytkownicy Internetu, lecz żadna z tych definicji nie jest ścisła ani precyzyjna w akademickim tego słowa znaczeniu” [24, s. 135].

Stojąc na stanowisku, że *mem internetowy* jest „ideą rozpowszechnianą w Internecie” [24, s. 135], Marak zauważa, że mem internetowy tak jak mem Dawkinsa jest „nadal zasadniczo jednostką przekazu i informacji”, lecz posiada kilka cech odróżniających te dwa ujęcia. Przytaczając definicję Davisona, według której „memy są częstkami kultury, których wpływy rosną poprzez siećową transmisję” [24, s. 135-136], badaczka zwraca uwagę na dwie cechy: plastyczność i podatność na replikację, które ułatwiają memom zyskanie większego wpływu.

Na poparcie swojego stanowiska na temat różnic w postrzeganiu i definiowaniu *mema internetowego* Marak przytacza także propozycje terminologiczne innych badaczy. Odwołuje się m.in. do definicji autorstwa Roba Browna, z której wynika, że „mem internetowy jest jednostką kulturową – często filmem wideo, obrazem lub historią, która rozprzestrzenia się szybko w Sieci, przekazywana przede wszystkim od osoby do osoby; jest propagowaniem pliku lub nawet linku poprzez pocztę elektroniczną, komunikatory internetowe, blogi lub serwisy społecznościowe. Treść z reguły opiera się na humorze, plotce lub wnikliwym spostrzeżeniu (*insight*). Mem może być parodią, zaś niektóre memy inspirowane parodią, które również stają się memami” [24, s. 136].

Jak pisze Marak, według Browna, memy rozprzestrzeniają się głównie w sieci i połączone są z kulturą popularną, gdzie nie wszystkie memy mogą być na niej oparte, ale prędzej czy później są zazwyczaj sprzęgane z jakimś jej elementem. Mogą być też jej autentycznym wyrażeniem [24, s. 136].

Następnie badaczka konfrontuje się z definicją Magdaleny Kamińskiej, dla której „określenie *mem internetowy* jest potocznie używane przez internautów na oznaczenie popularnego semiotycznego kompleksu transmitowanego *via* ICT, najczęściej w funkcji tak zwanego żartu internetowego” [15, s. 61].

Definicja Kamińskiej jest dla Marak zbyt ogólna i skupia się bardziej na memie jako elemencie sieci niż samej jego naturze. Jak konstatuje Marak, „według [Kamińskiej] mem jest mechanizmem wiązania jednej informacji z inną informacją. Jeśli spojrzeć na Internet jako na środowisko życiowe memów, ważniejsza od jego funkcji transmisyjnej jest funkcja przechowywania i tworzenia powiązań między elementami. Internauci mianem *memu* określają zarówno pojedynczy mem (semiotyczny kompleks transmitowany za pomocą Internetu) lub ideę memu, jak i charakterystyczny tryb przekazywania informacji, obejmujący kopiowanie, modyfikację i łączenie informacji” [24, s. 136].

Kolejną definicją analizowaną przez Marak jest definicja pochodząca z serwisu *Television Tropes and Idioms*, obejmującego tematykę motywów i powtarzających się elementów w fikcji. Według tej definicji „w Internecie mem jest określany jako chwytliwa, atrakcyjna pochodna jakiegoś aspektu kultury popularnej, parodiowana i powtarzana do momentu, w którym jej pochodzenie i znaczenia oryginalne stają się niejasne i kompletnie zniekształcone w stopniu uniemożliwiającym rozpoznanie lub rozrywkę” [24, s. 137]. Definicja ta

uwzględnia naturę memu jako zmienną i podatną na kopiowanie oraz przetworzenie, a także efekt, jaki te czynności wywierają. Mem istnieje tak długo, jak jest uznawany jako mem [24, s. 137]. W kontekście tej definicji Marak konkluduje, że „memy podlegają zmianom i interpretacjom. Choć egzystencja memu opiera się na replikacji, mem wcale nie musi być kopiowany wiernie. Wręcz przeciwnie – pomimo faktu, że właśnie w Internecie stworzenie idealnej kopii jest nie tylko nietrudne, ale i błyskawiczne, memy bynajmniej nie bazują na wierności przekazu. Memy przekształcane są przy każdym powtórzeniu; w replikacji chodzi bardziej o skopiowanie mechanizmu tworzenia memu niż o skopiowanie samego produktu. Kiedy tylko mem zdobędzie popularność, natychmiast rozpoczyna się cykl imitacji, adaptacji i innowacji” [24, s. 137].

Jak wynika z przywołanych definicji, jedną z cech odróżniających memy internetowe od ich biologicznego pierwowzoru jest łatwość i tempo przekazu „w mgnieniu oka”. Korzystają one z wszelkich dobrodziejstw Internetu, a to zwiększa ich potencjał i zasięgi. Kamińska uznaje *zaraźliwość* za ich najważniejszą cechę, ponad użyteczność, opracowanie czy sensowność [24, s. 138].

Postać mema może być zmienna – może on zacząć jako wideo, a skończyć jako obraz odnoszący się do oryginału. Badacze memów zauważają, że „typowy mem składa się z przynajmniej dwóch elementów o charakterze znakowym, zapożyczonych ze znanych tekstów kultury popularnej lub internetowej i zrekontekstualizowanych, zmodyfikowanych, zdekomponowanych, uzupełnionych lub sfragmentaryzowanych, np. przez wymianę *backgroundu* lub *foregroundu* albo dodanie komentarza” [15, s. 64].

Zdaniem Patricka Davisona, mem wyróżniają trzy charakterystyki:

- manifestacja memu – dające się zaobserwować zjawisko zewnętrzne, zapis istnienia memu i tworzone przezeń obiekty i przedmioty;
- zachowanie memu – akcje podejmowane przez jednostkę w służbie memu;
- wzorzec memu – koncept lub przekaz zawarty w memie [15, s. 64].

Przegląd zaprezentowanych stanowisk badaczy pozwala sformułować wniosek o braku jednoznacznej definicji *mema*. Sam Dawkins w 2013 r. określił *mem internetowy* jako mem celowo zmodyfikowany przez ludzką kreatywność, w odróżnieniu od genów czy jego własnej koncepcji memu. Memy internetowe przejęły pierwotny pomysł, samą ideę memu, który zmutował i ewoluował w nowym kierunku. W przeciwieństwie do zwykłych memów pozostawiają ślad w mediach, za pośrednictwem których się rozprzestrzeniają, co czyni je identyfikowalnymi i podatnymi na analizę [14].

Charakterystyka memów

Badanie związków między ewolucją kulturową, transmisją kulturową i naśladownictwem doprowadziło do powstania różnych teorii na temat natury memów. Mogą być one interpretowane jako z natury szkodliwe, ponieważ według niektórych badaczy są „pasożyta-ami” lub „wirusami” umysłu. Raz zasymilowane z ludzkim umysłem replikują się, przy czym ludzie mają nad nimi niewielką lub żadną kontrolę [27].

Niektóre memy mogą stać się niebezpieczne, ponieważ poddają się nadużyciom. I tak np. memy związane z ideami religijnymi lub politycznymi mogą przynosić korzyści ludziom, mogą jednak także wyrządzić szkodę, na przykład poprzez deprecjonowanie tradycji religijnych czy społecznych. Korzystne memy to np. te, które promują zdrowie i przetrwanie, takie jak memy związane z higieną [27].

Dobrosława Wężowicz-Ziółkowska w artykule *Dwoistość mimesis* pisze, że: „wśród memetycznie zorientowanych badaczy istnieje dziś *«quasi-zgoda»* co do tego, że memy nie są przekazywane drogą płciową ani przez dzieworództwo czy rozmnażanie wegetatywne, lecz dzięki zdolnościom imitacyjnym osobników. Zdolności te wykazują różne organizmy żywe, co pozwala mówić o istnieniu pewnych form przekazu memetycznego zarówno wśród ludzi, jak i pozostałych naczelnych, ale też owadów, ptaków, gadów, a nawet bezkręgowców, które podobnie jak *homo sapiens* czerpią informację z otoczenia i naśladują je dla własnych celów życiowych” [48].

Memy podlegają replikacji, stąd memy internetowe podobnie jak memy w swoim pierwotnym założeniu mają charakter wirusowy albo inaczej – wiralny. Pierwsze analizy wiralności (inaczej wirusowości) datuje się na rok 1895, kiedy to psycholog Gustave Le Bon podjął badania psychologii tłumu [31] i wyłonił termin *zarażenie behawioralne*, który wraz z *zarażeniem emocjonalnym* jest kwalifikowany jako podtypy *zarażenia społecznego* lub *społecznej zarazy* [39].

Mimo że pierwszych prób metaforycznego połączenia koncepcji naśladownictwa i zarażania można doszukiwać się już u Platona, to jako pierwszy terminu *społeczna zaraza* użył w 1939 r. Herbert Blumer w swoim artykule, w którym opisał zachowania zbiorowe w oparciu o zjawisko tańca św. Wita². Zjawisko społecznego zarażania zaczęto jednak badać empirycznie dopiero w latach 50. XX w.

W 1998 r. socjolog Paul Marsden dostrzegł podobieństwo między społeczną zarazą a memetyką [39]. W swojej pracy *Memetics and social contagion: two sides of the same coin?* próbował zdefiniować fenomen, jakim jest społeczna zaraza. Jako przykład podał fale samobójstw z XVIII w., która nastąpiła po ukazaniu się w Europie książki *Cierpienia młodego Wertera* Johanna von Goethego, w której główny bohater popełnia samobójstwo [25]. Marsden dostrzegł, że masowość tego zjawiska wygląda „tak jakby sam akt samobójstwa był w jakiś sposób zaraźliwy” [25]. W wyniku jego doniesień książka Goethego została zakazana. W ciągu 12 lat, które minęły od publikacji i późniejszej cenzury powieści Goethego, badania społeczne w dużej mierze potwierdziły tezę, że afekty, postawy, przekonania i zachowania mogą rzeczywiście rozprzestrzeniać się w populacjach, tak jakby były w jakiś sposób zaraźliwe. Wystarczy zwykła ekspozycja, żeby doszło do transmisji społecznej. Teza o społecznej zarazie brzmi tak, że zjawiska społeczno-kulturowe mogą rozprzestrzeniać się i przenikać między populacjami w sposób zbliżony do tego, jak działa np. epidemia odry czy ospy wietrznej, a nie jak proces racjonalnego wyboru [25].

² Społeczne zjawisko, które miało miejsce głównie w Europie pomiędzy XIV a XVII w. Polegało ono na gromadzeniu się grup nie zrównoważonych tańczących ludzi, czasami liczących nawet setki osób równocześnie. Mania dotyczyła mężczyzn, kobiety i dzieci, którzy tańczyli aż do omdlenia ze zmęczenia. Szerzej zob. *Taneczna mania* [40].

Zdaniem Marsdena, koncepcja zarazy zyskała na popularności pierwotnie jako narzędzie opisowe i wyjaśniające zjawiska społeczne (a nie biologiczne) we Francji pod koniec XIX w. Autor wskazuje tu szczególnie na prace Jamesa Marka Baldwina (z 1894 r.), Gabriela Tarde (z 1903 r.) czy Gustave'a Le Bona (z 1895 r.). Dopiero w latach 50. XX w. możliwe były empiryczne badania tego obszaru, które jednoznacznie ustaliły fakt występowania zjawiska zarazy społecznej i zidentyfikowały jej działanie w wielu obszarach życia społecznego. Implikacje tych badań są radykalne: dowody sugerują, że w pewnych okolicznościach zwykły *dotyk* lub *kontakt* z kulturą wydaje się być wystarczającym warunkiem zaistnienia transmisji społecznej [25].

W badaniach zarazy społecznej brakuje powszechnie przyjętej definicji. Istniejące definicje zazwyczaj klasyfikują zarażenie społeczne jako metodę transmisji, która nie opiera się na bezpośredniej intencji wywarcia wpływu [39]. Niektóre z nich sugerują, że zarażanie społeczne polega na spontanicznym naśladowaniu innych, a nie opieraniu się na świadomych decyzjach. W artykule z 1993 r. pt. *Contagion: A theoretical and empirical review and reconceptualization* [20] David A. Levy i Paul R. Nail zaproponowali, żeby zarażenie społeczne definiować jako rozprzestrzenianie się afektu, postawy lub zachowania, „gdzie odbiorca nie dostrzega celowej próby wywarcia wpływu ze strony inicjatora” [39]. Marsden za trafną definicję podaje wyjaśnienie z *The handbook of social psychology* [22] z 1985 r. autorstwa Gardnery Lindzay'a i Elliota Aronssona – „rozprzestrzenianie się afektu lub zachowania z jednego uczestnika tłumu na drugiego; jedna osoba służy jako bodziec do naśladownictwa innej osoby” [25]. Zaraza społeczna obejmuje zachowania, emocje lub warunki rozprzestrzeniające się spontanicznie w grupie lub sieci [39].

Marsden sugeruje, że memetyka i zarażenie społeczne są komplementarne i mogą uzupełniać się nawzajem. W kwestii zarażenia społecznego istnieje spore zaplecze empiryczne, lecz brakuje spójnej teorii. Memetyka natomiast jest bogata w teorię, lecz brakuje jej empirycznych dowodów [39].

Memetyka internetowa

Istnieją dwa główne atrybuty memów internetowych: reprodukcja i intertekstualność. Reprodukacja twórcza odnosi się do „parodii, remiksów lub mashupów”, czego przykładem są parodie sceny zdenerwowanego Adolfa Hitlera z filmu *Upadek* lub różne remiksy *Nyan Cat*. Intertekstualność przejawia się z kolei poprzez memy łączące różne kultury [14].

Rozprzestrzenianie się memów internetowych zachodzi poprzez mimikrę lub remiks. Remiks występuje, gdy oryginalny mem zostaje w jakiś sposób zmieniony, a mimikra – gdy mem jest odtwarzany w inny sposób niż oryginał. Wnioski z badań Michele Knobel i Colina Lankshear'a opublikowane w pracy *Online Memes, Affinities, and Cultural Production* [18] wskazują, że Internet bezpośrednio przyczynia się do przedłużenia żywotności memu. Memy mogą być obiektem żartu wewnątrz społeczności internetowych, gromadzących się w serwisach takich jak Twitter, Tumblr, Facebook, YouTube, Reddit czy 4chan. Memy te są wewnątrzgrupowe, ponieważ wyrażają treści nieznane reszcie internautów [14].

Memy internetowe zwykle wywodzą się z interakcji społecznych, odniesień do popkultury lub sytuacji, w których często znajdują się ludzie. Ich szybki rozwój i wpływ przyciąga uwagę zarówno badaczy, jak i przemysłu. Naukowcy modelują sposób ich ewolucji i przewidują, które memy przetrwają i rozprzestrzenią się w sieci. Zjawisko memów wiralowych to doświadczenie przenoszone od użytkownika do użytkownika, reprezentujące kulturę partycypacyjną w Internecie [14].

Z artykułu *Competition and Success in the Meme Pool: a Case Study on Quickmeme.com* autorstwa Michele'a Coscia wynika, że memy internetowe nie tylko „konkurują” o uwagę widza (co generalnie skutkuje krótszą żywotnością), ale też dzięki kreatywności internautów mogą ze sobą „współpracować” i przez to dłużej „żyć” [6]. Pojedynczy mem, który osiąga szczyt popularności wyższy niż jego średnia popularność prawdopodobnie nie przetrwa, chyba że jest wyjątkowy. Mem bez takiego szczytu przetrwa dłużej, ponieważ jest używany razem z innymi memami [6].

Wielu badaczy z zakresu psychologii mediów i komunikacji próbowało scharakteryzować koncepcję i przejawy memów internetowych w celu zwiększenia ich dostępności dla badań naukowych. Memy internetowe można uznać za jednostkę informacji, która replikuje się lub mutuje poprzez Internet. Mutacje nie są natomiast pokoleniowe, lecz wirusowe, przez co życie memów internetowych jest krótkie [14].

Istnieją różne modele cyklu rozwojowego memów. Katarzyna Marak we wspomnianym wcześniej artykule podaje i omawia cztery z nich [24]. Pierwszy pochodzi z artykułu *Stuck on you: the life cycle of a meme* z nieistniejącej już strony *konnessi.com*:

„GENEZA → MATEMATYKA → MASOWA HISTERIA → IMITACJA → ZOMBIFIKACJA”

Mem się rodzi (geneza), następnie jest przekazywany od użytkownika do użytkownika (matematyka), aż liczba osób, która się z nim zapoznała przekracza oczekiwania (masowa histeria). Mem jest przekształcany lub kopiowany na różne sposoby (imitacja), po czym po przesyceniu jest on porzucany (zombifikacja) [24, s. 142].

Drugi cykl pochodzi ze strony *cracked.com* [42] i wygląda następująco:

„POCZĄTEK → UPADEK → ZANIK”

Pierwszy etap obejmuje mem, jego ekspansję i eksperymenty z nim związane, faza upadku – tworzenie memów i powtarzanie żartów odnoszących się tylko do pierwowzoru, a zanik – zagubienie się pierwowzoru w jego modyfikacjach, powtórzeniach i rekombinacjach. Jako ostateczny koniec mema uznaje się np. jego wspomnienie w prasie lub telewizji.

Cykl trzeci pochodzi ze strony *languagemonitor.com* i powstał przy okazji artykułu o memie na temat nogi Angeliny Jolie:

„START → WERYFIKACJA → URUCHOMIENIE → PROPAGACJA”

Informacja lub jakiś obiekt daje początek memowi (start), który potem jest przez odbiorców rozpatrywany pod kątem przekazywania i modyfikowania (weryfikacja). Po tym procesie zachodzi fascynacja memem, której efektem jest kopiowanie, przekształcanie i dopasowywanie (uruchomienie), a następnie mem rozprzestrzenia się w kulturze popularnej (propagacja). Na tle innych schemat ten wyróżnia się tym, że etap propagacji uwzględnia wykroczenie memu poza Internet do świata rzeczywistego, gdzie nie każdy mem przekracza tę granicę [42].

Czwarty cykl życiowy mema to autorska propozycja Marak:

„INFORMACJA → TRANSFORMACJA → TRANSGRESJA”

Badaczka tłumaczy ten cykl w następujący sposób: „Początkowe stadium egzystencji memu to oczywiście oryginalna informacja, z której mem bierze swój początek. Informacja ta jest niezależna i często nie wymaga kontekstu; czasem może być pochodną jednostki informacyjnej ze świata realnego. Drugim stadium jest transformacja, czyli przetwarzanie memu. Na tym etapie mem tworzy własną sieć kontekstową. Może też dawać początek innym memom. Trzecim stadium egzystencji memu jest transgresja, kiedy mem przekształca się w fizyczny obiekt lub zachowanie. Na tym etapie mem funkcjonuje bez bezpośrednio dostępnego kontekstu. Jak już było wspomniane, nie każdy mem dochodzi do tego etapu” [24].

Memy są zapalnikami do powstawania nowych więzi grupowych i kreowania tożsamości. Efektem tego jest tworzenie się nowych społeczności, których członkowie te memy znają i rozumieją. Sam ten fakt odróżnia tych ludzi od grup, które na temat memów wiedzy nie mają. Świadczy to o pewnym zamknięciu tych społeczności, gdyż mem wydostając się poza nie, jest najczęściej porzucany [4]. Jak pisze Kamińska, jest to przejaw kultury aktywnego uczestnictwa, w której „by wymieniać memy i animować awatary, nie wystarczy się *podłączyć*, lecz trzeba się *podłączyć* aktywnie” [15, s. 62].

Memy – zarys historyczny i ewolucja

Dawkins twierdzi, że nasze idee, ideały, kultury i zwyczaje replikują się niczym wirusy poprzez naśladownictwo, udostępnianie i powtarzanie. Wszystkie memy są ideami, lecz nie wszystkie idee stają się memami, ponieważ nie wszystkie idee są warte przekazania lub kopiowania. Memy są obecnie wizualną reprezentacją uczuć, myśli, pomysłów lub najczęściej żartów. Pierwsze memy w takiej postaci powstały w 3 r. p.n.e. [16].

W starożytnej Antiochii odkryto mozaikę w trzech fragmentach, która przedstawia kąpiel. Pierwszy z nich ilustruje służącego przygotowującego kąpiel, drugi – młodego mężczyznę uciekającego przed kąpielą, a jednocześnie ściganego przez starszego służącego, który nie może go złapać. Trzeci kadr zawiera uśmiechnięty szkielet młodego człowieka siedzącego swobodnie z dzbanem wina (il. 1). Inskrypcja pod tym fragmentem głosi: „Bądź wesoły,

żyj swoim życiem” [16]. Może to być dawny odpowiednik formatu YOLO³ w memach internetowych.

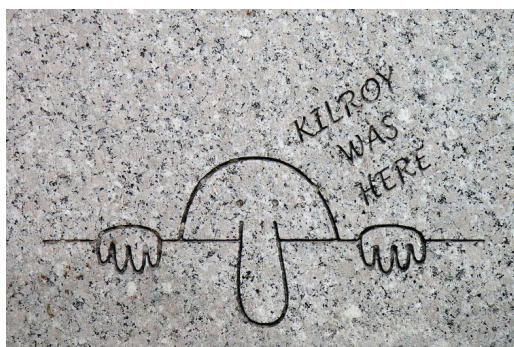
Ilustracja 1. Trzeci kadr mozaiki znalezionej w Antiochii

Źródło: KEEP Lennlee. *From Kilroy to Pepe: a brief history of memes* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: <https://www.pbs.org/independentlens/blog/from-kilroy-to-pepe-a-brief-history-of-memes/>.

Z kolei podczas II wojny światowej żołnierze Stanów Zjednoczonych po przybyciu w nowe miejsce rysowali na ścianach łysą postać z długim nosem wychylającą się zza murka z podpisem „Kilroy was here” [16] (zob. il. 2). Najczęściej było to graffiti. Nieznane jest pochodzenie tego mema poza tym, że jest amerykańskim odpowiednikiem australijskiego „Foo was here” z I wojny światowej [17].

Ilustracja 2. Kilroy wyryty na pomniku II wojny światowej w Waszyngtonie

Źródło: KEEP Lennlee. *From Kilroy to Pepe: a brief history of memes* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: <https://www.pbs.org/independentlens/blog/from-kilroy-to-pepe-a-brief-history-of-memes/>.

³ Akronim od frazy „You Only Live Once” (z ang. Żyje się raz), często używany jako hashtag w mediach społecznościowych, aby przykuć uwagę do ekscytujących wydarzeń lub usprawiedliwić nieodpowiedzialne zachowania. Szerzej zob. YOLO [10].

W Wielkiej Brytanii podobnym memem był Chad albo Mr Chad. Gdy doszło do sojuszu z aliantami, Brytyjczycy po ujrzaniu zdania „Kilroy was here”, dorysowywali Chada zaraz obok w duchu alianckiej jedności. Według pewnej historii niemiecki wywiad znalazł słynne zdanie napisane na amerykańskim sprzęcie. Adolf Hitler miał z tego tytułu wierzyć, że Kilroy może być imieniem lub kryptonimem alianckiego szpiega wysokiego szczebla. Plotka głosi, że podczas konferencji poczdamskiej Józef Stalin ujrzał napisane „Kilroy was here” w toalecie dla VIPów, przez co miał pytać swoich towarzyszy, kim był Kilroy [17].

Pierwsze memy internetowe pojawiły się w połowie lat 90. XX w. i rozprzestrzeniły się głównie przez pocztę elektroniczną lub fora Usenet⁴. Fora i grupy dyskusyjne również były popularne, gdyż umożliwiały komunikację w prosty i szybki sposób z ogromną populacją Internetu w krótkim czasie. Środowiska te aktywnie promowały dzielenie się memami internetowymi wewnątrz grupy lub forum, komentując czy dzieląc się opinią na temat mema. Transmisji memów internetowych sprzyja interaktywna natura Internetu, której prasa, radio czy telewizja nie oferują [14]. W celu ułatwienia dalszych rozważań, w dalszej części artykułu memy internetowe będą określane po prostu memami.

Za pierwszy cyfrowy mem uznaje się tańczące dziecko z 1996 r. [16]. Grafik Michael Girard stworzył oprogramowanie pokazujące, jak ruch może zostać zaprogramowany i wyświetlony na komputerze. Efektem był model dziecka przedstawiający różne ruchy cha-cha. Pracodawca Girarda wysłał wersję demonstracyjną do programistów, aby pokazać potencjał ich oprogramowania. Jedno z dem zostało wysłane do pracownika LucasArts, który następnie przekształcił wideo w GIF i udostępnił je za pośrednictwem poczty e-mail i forów, tworząc w ten sposób jeden z pierwszych *wirali* w Internecie [49].

Kolejnym słynnym memem był Hampster Dance. Była to strona internetowa napisana w sierpniu 1998 r., przedstawiająca rzędy animowanych chomików w formacie GIF tańczących do przyspieszonej wersji *Whistle Stop*, piosenki pochodzącej z napisów końcowych animacji Disneya – *Robin Hood*. Stronę stworzyła kanadyjska studentka sztuki Deidre LaCarte, która rywalizowała ze swoją przyjaciółką oraz siostrą, aby zobaczyć, kto będzie w stanie wygenerować największy ruch w sieci. Od momentu jej powstania do marca 1999 r. stronę odwiedzono około 800 razy. W lutym 1999 r. informacja o witrynie zaczęła się roznosić przez pocztę e-mail i pierwsze blogi. W pewnym momencie, w przeciągu czterech dni, strona uzyskała 60 tys. wyświetleń. Niedługo później strona była elementem naklejek na zderzaki oraz reklamy telewizyjnej dostawcy usług internetowych EarthLink. Popularnym dowcipem w tamtych czasach było ustawienie strony Hampster Dance jako strony domowej na komputerze biurowym współpracownika. Żart doprowadził do relacjonowania tego zjawiska w telewizyjnych wiadomościach, a to z kolei – do jeszcze większego rozgłosu [11].

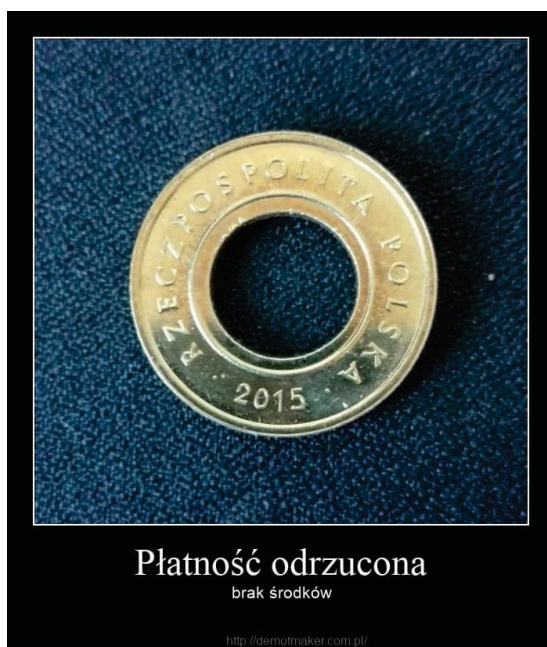
Memy ewoluowały wraz z Internetem. W 2005 r. powstał YouTube, a wraz z nim pojawiły się pierwsze memy wideo ze zjawiskiem *rickrollingu* na czele. Jest to mem funkcjonujący na zasadzie reklamy-przynęty, gdzie pod przykrywką linku mającego prowadzić do czegoś innego, użytkownik po kliknięciu i przekierowaniu strony trafia do klipu *Never*

⁴ Ogólnosiwiatowy system grup dyskusyjnych składający się z tysięcy grup tematycznych, ułożonych w strukturę hierarchiczną. Wiadomości przypominające pocztę elektroniczną użytkownicy wysyłają do serwerów Usenetu, a serwery tworzące sieć P2P automatycznie wymieniają je między sobą. Szerzej zob. *Usenet* [45].

Gonna Give You Up Ricka Astleya na YouTube. Wraz z powstaniem serwisów społecznościowych, takich jak Twitter czy Facebook, wymiana treści stawała się coraz łatwiejsza. Wiele memów narodziło się w serwisie 4chan. Z czasem zaczęły się pojawiać strony internetowe umożliwiające tworzenie własnych memów z istniejących szablonów. W przeciwieństwie do współczesnych memów, memy z tamtego okresu pozostawały popularne przez dłuższy czas – od paru miesięcy do nawet dekady [14].

Wczesne formaty memów bazujących na grafikach to m.in. demotywatory, *image macro*, „sfotoszopowane”⁵ obrazy, *LOLCats*, *advice animal* czy komiksy (zob. il. 3-8). Demotywatory wzięły swoją nazwę od plakatów motywacyjnych, które parodiują. Jest to najczęściej obrazek z czarnym tłem, podpisany fontem Times New Roman [14].

Ilustracja 3. Przykład demotywatora będącego hanuszką⁶

Źródło: materiały własne.

Image macro lub *macro meme* to zazwyczaj obraz z naniesionym tekstem u góry i na dole pisanym fontem Impact (il. 4).

⁵ Inaczej poddane obróbce lub modyfikacji w programie graficznym. Określenie pochodzi od programu do edycji grafiki rastrowej Adobe Photoshop. Termin oficjalnie funkcjonuje już w słowniku *Najnowsze słownictwo polskie* pod red. M. Bańko, M. Czeszewskiego i J. Burzyńskiego [19].

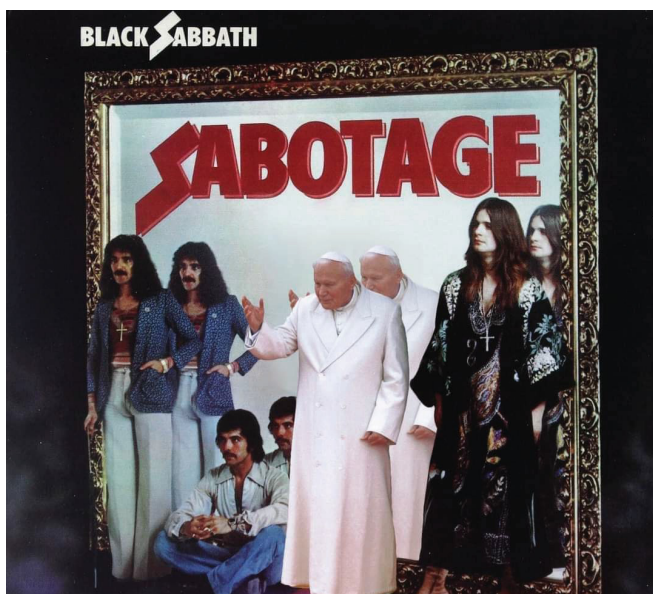
⁶ Memy tworzone w formie demotywatorów, posiadające w sobie grę słowną połączoną z nutą bezsensownej ironii, abstrakcji, wykrzyknienia bądź żartobliwą obrazą znanej marki czy osoby, z wykorzystaniem jej nazwy czy imienia. Szerzej zob. *Mem internetowy* [26].

Ilustracja 4. Przykład *image macro*

Źródło: Wykop.pl [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: <https://www.wykop.pl/wpis/45327377/>.

Ilustracja 5. Przykład sfotoszopowanego obrazka

Źródło: materiały własne.

LOLCats to *image macro* zawierające jednego kota lub więcej, gdzie tekst jest często idiosynkratyczny i niepoprawnie gramatyczny, co czynione jest z premedytacją [23] (il. 6).

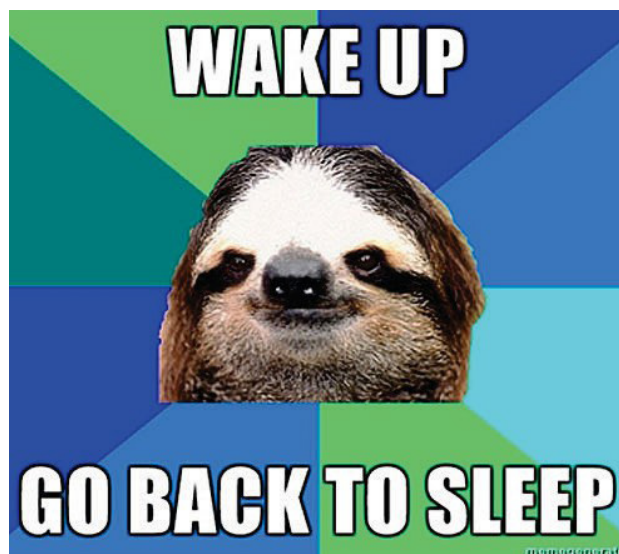
Ilustracja 6. Przykład mema *lolcat*

Źródło: *LOLCats* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: <https://knowyourmeme.com/photos/1284242-lolcats>.

Advice animal to *image macro* zawierające zwierzę z podpisem odnoszącym się do archetypu reprezentującego dane zwierzę.

Ilustracja 7. Przykład mema *advice animal* z leniwcem

Źródło: *Comics Alliance* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: <https://comicsalliance.com/advice-animals-guide-courage-wolf-advice-dog/>.

Jeśli chodzi o komiksy, to opisuje je Katarzyna Marak we wspomnianej wcześniej pracy. Autorka pisze: „Wśród obrazów, obok *image macro* popularne i znane są też komiksy internetowe. Komiksy to w większości przypadków prosto rysowane, kilkukadrowe historyjki. Do bardzo znanych komiksów internetowych należą *Rage Comics* i występujące w nich postacie, takie jak Okay Guy, Cereal Guy czy Me Gusta (zob. il. 8). Postacie z *Rage Comics* ilustrują pewne postawy życiowe, zachowania lub uczucia mające umożliwić użytkownikom identyfikację z nimi: Okay Guy symbolizuje nieasertywną postawę i uleganie otoczeniu, Cereal Guy – reakcję na coś nieoczekiwanego lub szokującego, zaś Me Gusta (hiszp. «podboba mi się») pojawia się w kontekście krępujących lub odrażających sytuacji jako wyraz niespodziewanej aprobaty” [24, s. 139].

Ilustracja 8. Przykład klasycznego komiksu z Cereal Guy’em

Źródło: *Know your meme* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: <https://knowyourmeme.com/memes/cereal-guy/photos/page/14>.

Katarzyna Marak zwraca uwagę na to, że jednym z najbardziej znanych gatunków memu obok *image macro* jest *viral video*, czyli film, który poprzez udostępnianie roznosi się w sieci błyskawicznie. Jednym z takich filmów jest przemówienie motywacyjne aktora Shia LeBeoufa, które w 2015 r. podbiło Internet [37]. Film doczekał się licznych parodii, w tym jednej o odwrotnym przekazie [9].

Memy współcześnie

W połowie drugiej dekady XXI w. zaczęły pojawiać się pierwsze memy *dank* lub *dank-memy* – podgatunek memów wykorzystujący formaty memów w sposób inny niż wspo-

mniane wcześniej *image macro*. Termin *dank* oznaczał pierwotnie mema, który znacząco różnił się od normy, lecz obecnie używany jest, aby rozróżnić współczesne rodzaje memów od wcześniejszych, takich jak *image macro* [14]. Dankmemy mogą się odnosić też do tych memów, które są „wyjątkowo unikalne lub dziwne” [7].

Wiele współczesnych memów wywodzi się z nonsensu lub w inny sposób niepowiązanych zdań, które są umieszczane w innych formatach. Ironia jako rosnący trend w kulturze memów dała początek memom absurdalnym, które bazują na wielu warstwach znaczeń wywodzących się z innych memów. Te nie będą zrozumiałe dla internauty bez znajomości poprzednich. Memy w ciągu kilkunastu lat przeszły ogromną ewolucję od prostych, humorystycznych form w postaci *image macro* do form surrealistycznych i skrajnie niezrozumiałych, które mogą wywołać uczucie lekkiego dyskomfortu ze względu na fakt, że użytkownik nie do końca wie, z czego się właściwie śmieje [3]. Sama ewolucja memów potrafi być treścią mema.

Wraz z upływem czasu memy stały się formą wyrazu i ekspresji internautów, a także narzędziem eksponowania różnych problemów pojawiających się na świecie [29]. Memy odegrały ogromną rolę podczas Arabskiej Wiosny (2010-2012), kiedy to ludzie za pomocą komedii i satyry wyśmiewali panujący reżim. Obiektem żartu były także wyzwania, przed jakimi muszą stanąć obywatele i problemy, z którymi jako społeczeństwo muszą się zmierzyć [29]. Kultura memów staje się coraz bardziej wszechobecna, przez co i również bardziej złożona. Memy odnoszą się do różnych części kultury i występują w wielu różnych mediach. Każdy mem odzwierciedla jakiś określony kontekst kulturowy i opiera się na pewnej wiedzy lub opinii o świecie.

Memy internetowe w świecie książek

Memy oferują możliwość łączenia się ludzi ze sobą i tworzenia klik. Świadomość określonych memów pozwala na bycie częścią grupy, dając poczucie spójności [41]. Nie umknęły one uwadze miłośnikom czytelnictwa czy bibliotek, którzy formują w Internecie społeczności o różnych charakterach. Jedną z takich, liczącą ponad 93 tys. użytkowników, jest subreddit *bookscirclejerk* [38], którego można uznać za swego rodzaju czytelniczą lożę szyderców (zob. il. 9). W regulaminie widnieją takie zasady, jak „Żadnych memów” czy „Żadnych bibliotekarzy”. Członkowie poruszają w ironicznym treściach takie kwestie, jak uproszczone interpretacje książek [13], statystyki odnośnie piśmienności [12], kontrowersje związane z historycznymi postaciami [33] czy audiobooki to czytelnicze oszustwo [21].

Jednym z *rolling joke'ów*⁷ grupy jest określanie powieści *1984* autorstwa George'a Orwella „instrukcją obsługi”. Odnosi się to do nagminnego interpretowania jakichkolwiek regulacji jako stopniowo postępującej cenzury i zniewolenia społeczeństwa. Internauci ze względu na kolejne regulacje i nieufność do władz w dobie pandemii COVID-19 często przytaczali *1984* w komentarzach. Było to tak powszechne, że w środowisku *bookscirclejerk* stało się obiektem żartu i jest ironicznie przytaczane. Użytkownicy na bieżąco śledzą trendy,

⁷ Inaczej: wałkowany dowcip.

opinie i newsy powiązane z literaturą i tematami pokrewnymi, co sprawia, że memy tworzone są na bieżąco, dając pole do (ironicznych) dyskusji w komentarzach.

Ilustracja 9. Przykład mema pochodzącego z subreddita *bookscirclejerk*

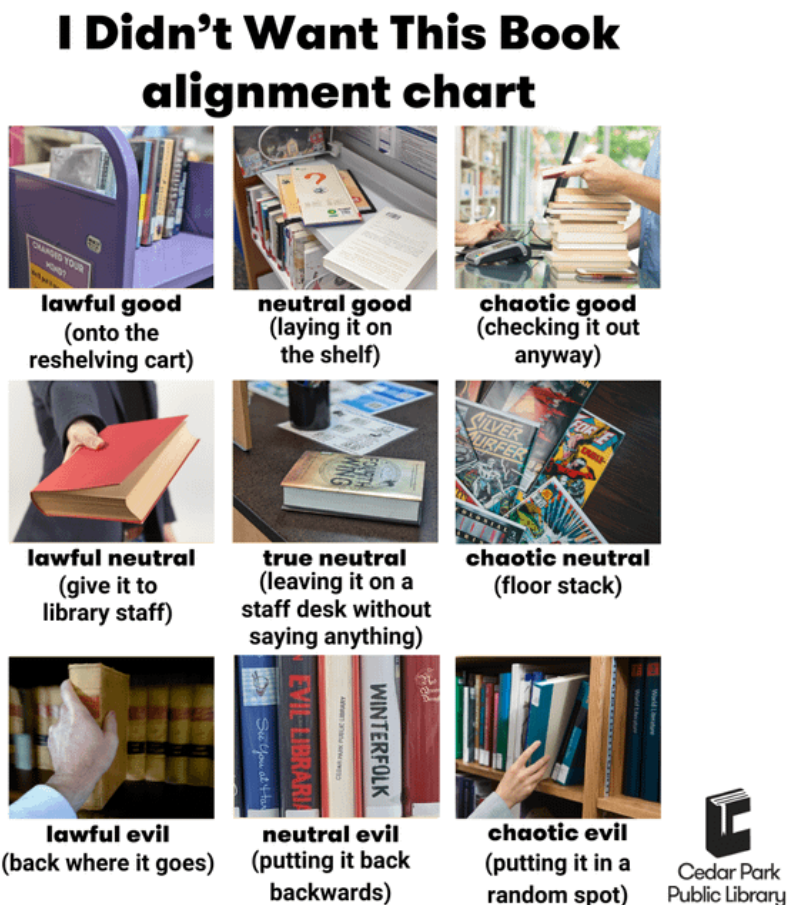

Źródło: TANTRICEMU. *Dankmemes with the high IQ take* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: https://www.reddit.com/r/bookscirclejerk/comments/16cgkb5/dankmemes_with_the_high_iq_take/.

Społecznością mniej ironiczną i skupiającą się na bibliotekach jest subreddit *libraries*, zrzeszający ponad 88 tys. użytkowników. Fundamentem tej społeczności nie jest stricte humor czy ironia, a zamiłowanie do wszystkiego co związane z bibliotekami. Subreddit ten określa się jako „miejsce dyskusji na temat wszystkich aspektów bibliotek i pracy w bibliotece” [1]. W przeciwieństwie do szyderczego *bookscirclejerk* społeczność subreddita *libraries*

można uznać za swego rodzaju grupę wsparcia środowiska bibliotekarskiego. W zasadach społeczności widnieje informacja, że posty i komentarze muszą być związane z biblioteką i pracą bibliotekarza. Użytkownicy dzielą się historiami z życia [36], poszukują rad [2], wyrażają wdzięczność [43], ale też wymieniają się memami. Przykład mema pochodzącego z subreddita *libraries* zaprezentowano na ilustracji 10.

Ilustracja 10. Przykład mema pochodzącego z subreddita *libraries*

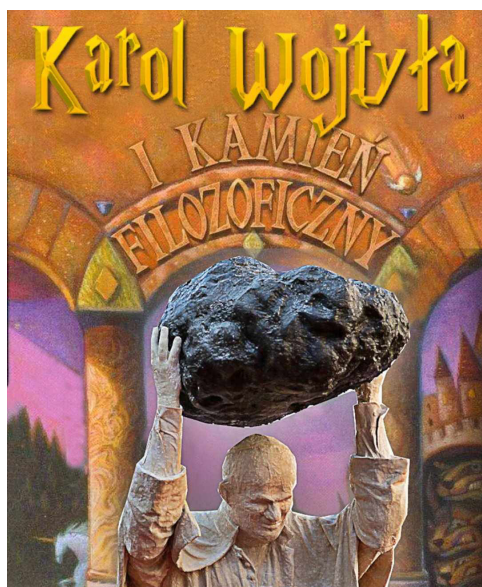

Źródło: FULLYBOOKEDTX. *The «I Didn't Want This Book» alignment chart* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: https://www.reddit.com/r/Libraries/comments/1atbm54/the_i_didnt_want_this_book_alignment_chart/.

Tematyka memów oscyluje m.in. wokół wykształcenia bibliotekarzy [34], bibliotek [47], polityki [44], finansowania bibliotek [5] czy wewnętrznych żartów dotyczących kultury organizacyjnej bibliotekarzy [32]. Liczba subskrybentów społeczności stale rośnie i średnio można liczyć przynajmniej na jeden nowy wątek dziennie, nie licząc aktywnych dyskusji pod obecnymi już wątkami [49].

Memy są wszechobecne. Trudno wyobrazić sobie internetową dyskusję w dowolnym środowisku bez obecności memów niezależnie od ich postaci. Należy przy tym zwrócić uwagę, że memy to nie tylko humorystyczne grafiki, ale też określone cytaty, zdania, sposób wypowiedzi (pisanie) czy rolling joke'i. Jest to samonapędzający się mechanizm, przybierający coraz to nowsze formy, które potrafią ewoluować. Również w Polsce można zaobserwować zainteresowanie memami z obszaru literatury oraz tymi dotyczącymi bibliotek i bibliotekarzy (zob. np. il. 11). Odpowiednio wykorzystane mogą stać się narzędziem marketingu bibliotecznego oraz zostać wplecione w strategię działania biblioteki [szerz. na temat strategii biblioteki zob. 30; 50; 51]. Co ważne, mogą także „odświeżyć” wizerunek księżnic oraz przyciągnąć nowe grupy odbiorców jej usług (np. młodzież).

Ilustracja 11. Przykład czytelniczego mema w języku polskim

Źródło: materiały własne.

Bibliografia

1. "Do you have any transgenerdy books?" [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: https://www.reddit.com/r/Libraries/comments/16yvpxe/do_you_have_any_transgenerdy_books/. Stan z dnia 15.12.2023.
2. *As a formerly homeless person, thank you for allowing homeless people to take up space in your library* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: https://www.reddit.com/r/Libraries/comments/1atftg1/as_a_formerly_homeless_person_thank_you_for/. Stan z dnia 15.12.2023.
3. BRYAN Chloe. *Surreal memes deserve their own internet dimension* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: <https://mashable.com/article/surreal-memes#dBMHaD8Josqt>. Stan z dnia 15.12.2023.

4. BURGESS Jean. „All your chocolate rain are belong to us?\": Viral video, YouTube and the dynamics of participatory culture. In *Video Vortex Reader: Responses to YouTube* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: <https://eprints.qut.edu.au/18431/1/18431.pdf>. Stan z dnia 15.12.2023.
5. *Can we talk about cardigan sweaters?* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: https://www.reddit.com/r/Libraries/comments/18ox7g5/can_we_talk_about_cardigan_sweaters/. Stan z dnia 15.12.2023.
6. COSCIA Michele. Competition and success in the meme pool: a case study on Quickmeme.com. In *Proceedings of the Seventh International AAAI Conference on Weblogs and Social Media, July 8-11, 2013 Cambridge, Massachusetts USA* [Dokument elektroniczny]. Palo Alto: Association for the Advancement of Artificial Intelligence, 2013. Tryb dostępu: <https://ojs.aaai.org/index.php/ICWSM/article/view/14385/14234>. Stan z dnia 12.10.2024.
7. Dank meme. In *Dictionary.com* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: <https://www.dictionary.com/e/slang/dank-meme/>. Stan z dnia 15.12.2023.
8. DAWKINS Richard. *Samolubny gen*. Warszawa: Prószyński i Spółka, 1996. ISBN 83-7255-112-X.
9. *Demotivational Shia* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: <https://www.youtube.com/watch?v=Src0l4a51sk>. Stan z dnia 15.12.2023.
10. DON. *YOLO* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: <https://knowyourmeme.com/memes/yolo>. Stan z dnia 15.12.2023.
11. Hamster dance. In *Wikipedia. The Free Encyclopedia* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: https://en.wikipedia.org/wiki/Hamster_Dance. Stan z dnia 15.12.2023.
12. *Happens far too often.....* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: https://www.reddit.com/r/bookscircle-jerk/comments/15s0bvp/happens_far_too_often/. Stan z dnia 15.12.2023.
13. *If Fistgerald had more media literacy he would of put a red light at the end of the dock and not a green one to show that stalking is NOT ok* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: https://www.reddit.com/r/bookscircle-jerk/comments/1ekv38w/if_fistgerald_had_more_media_literacy_he_would_of/. Stan z dnia 15.12.2023.
14. Internet meme. In *Wikipedia. The Free Encyclopedia* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: https://en.wikipedia.org/wiki/Internet_meme. Stan z dnia 12.10.2024.
15. KAMIŃSKA Magdalena. *Nieczne memy. Dwanaście wykładów o kulturze Internetu*. Poznań: Galeria Miejska „Arsenal”, 2011. ISBN 978-83-61886-21-1.
16. KEEP Lennlee. *From Kilroy to Pepe: A brief history of memes* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: <https://www.pbs.org/independentlens/blog/from-kilroy-to-pepe-a-brief-history-of-memes/>. Stan z dnia 15.12.2023.
17. Kilroy was here. In *Wikipedia. The Free Encyclopedia* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: https://en.wikipedia.org/wiki/Kilroy_was_here. Stan z dnia 15.12.2023.
18. KNOBEL Michele, LANKSHEAR Colin. Online memes, affinities, and cultural production. In KNOBEL Michele, LANKSHEAR Colin (red.). *A new literacies sampler*. New York: Peter Lang, 2007, s. 199-227. ISBN 978-0820495231.
19. KOSTROWIECKA Agnieszka. Fotoszopować, sfotoszopować, wyfotoszopować. In BURZYŃSKI Jan (red.). *Najnowsze słownictwo polskie* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: <https://nowewyrazy.pl/haslo/fotoszopowac-sfotoszopowac-wyfotoszopowac.html>. Stan z dnia 15.12.2023.
20. LEVY D.A., NAIL P. R. Contagion: A theoretical and empirical review and reconceptualization. *Genetic, Social and General Psychology Monographs*. 1993, nr 2, s. 233-284. ISSN 8756-7547.
21. *Libraries and librarians* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: <https://www.reddit.com/r/Libraries/>. Stan z dnia 15.12.2023.
22. LINDZEY Gardner, ARONSON Elliot (red.). *Handbook of social psychology: group psychology and the phenomena of interaction*. New York: Random House, 1985.
23. Lolcat. In *Wikipedia. The Free Encyclopedia* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: <https://en.wikipedia.org/wiki/Lolcat>. Stan z dnia 15.12.2023.
24. MARAK Katarzyna. Memy internetowe. Informacja i transformacja w sieci. In GROCHOWSKI Piotr (red.). *Netlor. Wiedza cyfrowych tubylców*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2013, s. 133-165. ISBN 978-83-231-3020-8.

25. MARSDEN Paul. Memetics and social contagion: two sides of the same coin? *Journal of Memetics – Evolutionary Models of Information Transmission*. 1998, nr 1, s. 171-185. ISSN 1366-4786.
26. Mem internetowy. In *Wikipedia. Wolna encyklopedia* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: https://pl.wikipedia.org/wiki/Mem_internetowy. Stan z dnia 15.12.2023.
27. Meme. In *Britannica* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: <https://www.britannica.com/topic/meme>. Stan z dnia 12.10.2024.
28. Meme. In *Wikipedia. The Free Encyclopedia* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: <https://en.wikipedia.org/wiki/Meme>. Stan z dnia 12.10.2024.
29. NAWAR Belal. *What makes memes so incredibly powerful?* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: <https://scoopempire.com/the-power-of-memes/>. Stan z dnia 15.12.2023.
30. NOWAK Mariusz, PIOTEREK Paweł, PRZYBYSZ Janina (red.). *Zarządzanie strategiczne i marketingowe w bibliotekach*. Poznań: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej, 2004. ISBN 83-7205-202-6.
31. PAULIKS Kevin. *The viral visuality of memes: some afterthoughts on the visual contagions conference* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: <https://www.digitalesbild.gwi.uni-muenchen.de/the-viral-visibility-of-memes/>. Stan z dnia 12.12.2023.
32. *R/Libraries stats* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: <https://subredditstats.com/r/libraries>. Stan z dnia 15.12.2023.
33. *Reject books, return to illiteracy* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: https://www.reddit.com/r/bookscirclejerk/comments/1e72jq9/reject_books_return_to_illiteracy/. Stan z dnia 15.12.2023.
34. *Related rant in the comments (and source)* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: https://www.reddit.com/r/Libraries/comments/1925bi8/related_rant_in_the_comments_and_source/. Stan z dnia 15.12.2023.
35. Replikator. In *Wikipedia. Wolna encyklopedia* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: <https://pl.wikipedia.org/wiki/Replikator>. Stan z dnia 12.10.2024.
36. *Seeking advice: a patron checked out all the books on our pride display...what would your library do?* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: https://www.reddit.com/r/Libraries/comments/1dbfwf0/seeking_advice_a_patron_checked_out_all_the_books/. Stan z dnia 15.12.2023.
37. Shia LaBeouf „Just Do It” Motivational Speech (Original Video by LaBeouf, Rönkkö & Turner) [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: https://www.youtube.com/watch?v=ZXsQAXx_ao0. Stan z dnia 15.12.2023.
38. *Show us that fat bookussy you literal little literary whore* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: <https://www.reddit.com/r/bookscirclejerk>. Stan z dnia 15.12.2023.
39. Social contagion. In *Wikipedia. The Free Encyclopedia* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: https://en.wikipedia.org/wiki/Social_contagion. Stan z dnia 12.10.2024.
40. *Taneczna mania* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: <https://artsandculture.google.com/entity/m06th81?hl=pl>. Stan z dnia 12.10.2024.
41. *The relationship between memes and social change* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: <https://medium.com/@VEMEapp/the-relationship-between-memes-and-social-change-dbf168520eb>. Stan z dnia 15.12.2023.
42. *The rise and fall of an internet meme [CHART]* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: https://www.cracked.com/article_19240_the-rise-fall-internet-meme-5Bchart5D.html. Stan z dnia 12.10.2024.
43. *The spectrum of opinions I've seen after working in a library for 6 years* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: https://www.reddit.com/r/Libraries/comments/1e45xgg/the_spectrum_of_opinions_ive_seen_after_working/. Stan z dnia 15.12.2023.
44. *This is a serious proposal* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: https://www.reddit.com/r/Libraries/comments/f3u1ox/this_is_a_serious_proposal/. Stan z dnia 15.12.2023.
45. Usenet. In *Wikipedia. Wolna encyklopedia* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: <https://pl.wikipedia.org/wiki/Usenet>. Stan z dnia 15.12.2023.
46. *We're finally winning the war on books* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: https://www.reddit.com/r/bookscirclejerk/comments/16vzkyl/were_finally_winning_the_war_on_books/. Stan z dnia 15.12.2023.
47. *Wear the badge proudly, y'all* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: https://www.reddit.com/r/Libraries/comments/xltq/wear_the_badge_proudly_yall/. Stan z dnia 15.12.2023.

48. WĘŻOWICZ-ZIÓŁKOWSKA Dobrosława. Mimesis i anthropos albo o przymusie naśladownictwa. Dawkins – Tarde – Girard. *Teksty z Ulicy. Zeszyt Memetyczny*. 2018, nr 19, s. 361-373. ISSN 2081-3961.
49. *What is the history of Internet memes?* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: <https://skeptikai.com/what-is-the-history-of-internet-memes/>. Stan z dnia 15.12.2023.
50. WOJCIECHOWSKA Maja. Strategia działania biblioteki. *Zarządzanie Biblioteką*. 2022, nr 1, s. 187-194. ISSN 2081-1004.
51. ZIEBA Urszula. Planowanie strategiczne w bibliotece nie tylko akademickiej. *Zarządzanie Biblioteką*. 2009, nr 1, s. 75-83. ISSN 2081-1004.